

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Οι μεταμορφώσεις του νεοφιλελευθερισμού¹

Ηνάλυση του μείζονος πολιτικού φαινομένου που ονομάζεται νεοφιλελευθερισμός δεν πρέπει να περιορίζεται στις εκάστοτε τοπικές και μεταβατικές μορφές του, σαν αυτή να ήταν όλη η ουσία του. Ο νεοφιλελευθερισμός, ως τρόπος διακυβέρνησης που στοχεύει στον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων και θεσμών, σύμφωνα με την κανονιστική λογική του καπιταλισμού, έχει πολλές παραλλαγές οι οποίες πρέπει να ληφθούν επίσης υπόψη. Κατά καιρούς, μάλιστα, οι εξαιρετικά αυταρχικές, κατασταλτικές και βίαιες μορφές, δανειζόμενες ρητορικές και μεθόδους από τον σοβινισμό, τον εθνικισμό, τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τον φασισμό, μπορεί να μας ξεγελάσουν μοιάζοντας με κάτι το καινούργιο. Ορισμένοι μιλούν για «αυταρχικό νεοφιλελευθερισμό», ακόμη και για «νεοφιλελεύθερο φασισμό» προκειμένου να περιγράψουν τον τρόπο με τον οποίο ο Τραμπ, ο Μπολσονάρου ή ο Ορμπάν ασκούν την εξουσία. Μήπως, εν όψει αυτών των πρόσφατων μετασχηματισμών του νεοφιλελευθερισμού, θα πρέπει να απορρίψουμε τις κλασικές πλέον αναλύσεις που βασίζονται σε φουκοϊκές έννοιες, τις οποίες χρησιμοποιήσαμε ως κατευθυντήρια γραμμή για τη συγγραφή του *La nouvelle raison du monde*;

Διακυβέρνηση μέσω της κρίσης

Η διάλεξη που πραγματοποίησε ο Φουκό το 1979, με τίτλο *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, έφερε στο προσκήνιο τη νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα. Με τη γόνιμη ανάλυσή του, έδειξε ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν πρέπει να ταυτίζεται μόνο με την απουσία νόμων, κράτους ή θεσμών από τους οποίους επωφελείται η αγορά. Αντιθέτως, η φουκοϊκή ανάγνωση μας επέτρεψε να δούμε στον νεοφιλελευθερισμό έναν «κυβερνητικό παρεμβατισμό» που χρησιμοποιεί τη φόρμουλα των γερμανών ορντοφιλελεύθερων, στοχεύοντας στην οικοδόμηση και τη διατήρηση του νομικού και πολιτικού πλαισίου που είναι απαραίτητο για μια κοινωνία ανταγωνισμού. Γνωρίζουμε πλέον

1. Μετάφραση από τα γαλλικά: Μόδεστος Σιώτος

ότι το νεοφιλελεύθερο κράτος δεν είναι ένα κράτος παθητικό, μικρό ή αδύναμο. Απεναντίας, στην προσπάθειά του να επιβάλει τη λογική του ανταγωνισμού στις κοινωνικές σχέσεις και το επιχειρηματικό μοντέλο στους θεσμούς, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων θεσμών, είναι ιδιαίτερα δραστήριο. Όμως, αυτό που δεν τονίζει αρκετά ο Φουκό, ελλείπει εν μέρει της απαραίτητης ιστορικής απόστασης, είναι η αντιδημοκρατική λογική αυτής της στρατηγικής μετασχηματισμού της κοινωνίας, η οποία δεν αρκείται στο να καθοδηγεί «έμμεσα», μέσα από κίνητρα και ερεθίσματα, τη συμπεριφορά των ατόμων. Από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές δεν αμφισβητούνται μόνο τα επιτεύγματα του κοινωνικού κράτους· πλήττεται ο πυρήνας της κλασικής λειτουργίας των «φιλελεύθερων δημοκρατιών»: μέσω της «συνταγματοποίησης» της λογικής του κεφαλαίου, η οποία απομακρύνει τον σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής από το πεδίο της δημόσιας διαβούλευσης, μέσω της ολιγαρχικής συγκέντρωσης εξουσίας, της χρήσης κατασταλτικών μεθόδων και του μόνιμου εκβιασμού που στοχεύει στην κατάργηση των κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων και των πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών. Αυτό άλλωστε οδήγησε ορισμένους συγγραφείς, όπως η Γουέντι Μπράουν, να μιλήσουν για «αποδημοκρατικοποίηση» ή, όπως κάνουμε εμείς, για μια διαδικασία «εξόδου από τη δημοκρατία», προκειμένου να τονίσουμε τον θεμελιώδη αντιδημοκρατισμό του νεοφιλελευθερισμού.

Αυτό είναι το βασικό αντικείμενο του βιβλίου *Εφιάλτης χωρίς τέλος*, που εκδόθηκε το 2016 και αποτελεί μια συνέχεια αλλά και μια πρώτη μετατόπιση σε σχέση με το *La nouvelle raison du monde*. Σε αυτό το έργο δείχνουμε ότι ο νεοφιλελευθερισμός επιβιώνει και ενισχύεται όχι παρά τις κρίσεις που προκαλεί, αλλά αντιθέτως βασιζόμενος σε αυτές, εκμεταλλεύομενος προς όφελός του τις πιο αρνητικές ή καταστροφικές συνέπειες που επιφέρουν οι δικές του πολιτικές, έτσι ώστε να ενισχύεται από τις κρίσεις που ο ίδιος προκαλεί. Ο αυταρχικός τρόπος με τον οποίο διευθετήθηκε το 2015 από τις ευρωπαϊκές αρχές, με τη βοήθεια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, αυτό που ονομάστηκε «ελληνική κρίση χρέους» μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε λεπτομερέστερα με ποιον τρόπο λειτουργεί αυτού του είδους ο βρόχος της κολάσεως. Αυτό το «διακυβέρνηση μέσω της κρίσης» μάς επέτρεψε να αναδείξουμε καλύτερα τον συστημικό χαρακτήρα του νεοφιλελευθερισμού.

Ο νεοφιλελευθερισμός δημιουργεί ένα σύστημα, με την έννοια ότι υπάρχει πλέον σε διεθνή κλίμακα ένας σφιχτός ιστός νομισματικών, οικονομικών, εμπορικών και δημοσιονομικών περιορισμών, μερικοί από τους οποίους έχουν πλέον «χαραχτεί» στις εμπορικές ή στις οιοινεί συνταγματικές συνθήκες (όπως στην περίπτωση της Ευρώπης). Αποτελεί όμως και μέρος ενός συστήματος κοινωνικής και πολιτικής κυριαρχίας με πολλαπλές διαστάσεις (κοινωνιολογικές, υποκειμενικές, ιδεολογικές), το οποίο σχεδόν μηχανικά

παράγει απαντήσεις σε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές κρίσεις, πάντα ευνοϊκές για το σύστημα. Αυτές οι απαντήσεις επιδεινώνουν τις επόμενες κρίσεις, ενισχύοντας τις συνθήκες που τις προκαλούν. Αυτό είναι το μάθημα που θα μπορούσαμε να αντλήσουμε από την παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Αντί να σηματοδοτήσει το «τέλος του νεοφιλελευθερισμού», όπως πίστεψε ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, η κρίση ήταν ένα θείο δώρο προκειμένου να επιταχυνθούν οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και να ενταθεί η παγκοσμιοποίηση και οι επιπτώσεις της.

Διαίρει και βασίλευε

Η άφιξη εθνικιστών, αυταρχικών και ξενοφοβικών ηγετών λαϊκιστικού τύπου στο πολιτικό προσκήνιο εγκαινίασε μια νέα περίοδο. Αυτοί οι νέοι ηγέτες, τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες, όσο και στην Ευρώπη ή τη Λατινική Αμερική, επιδιώκουν να εργαλειοποιήσουν ορισμένες από τις πιο παλιές κοινωνικές διαιρετικές τομές (θρησκευτικές, εθνοτικές, πολιτιστικές κ.λπ.) ώστε να επιβάλουν μια πιο ριζοσπαστική νεοφιλελεύθερη γραμμή. Οι κυβερνήσεις τους σε καμία περίπτωση δεν αμφισβητούν τον νεοφιλελευθερισμό ως τρόπο εξουσίας ούτε τον καπιταλισμό ως παραγωγικό σύστημα. Αντιθέτως, μειώνουν τους φόρους για τους πλουσιότερους, περιορίζουν την κοινωνική πρόνοια, επιταχύνουν την απορρύθμιση του οικονομικού ή οικολογικού τομέα και αποδέχονται πλήρως τον απολυταρχικό και υπερ-αυταρχικό χαρακτήρα του νεοφιλελευθερισμού. Ο Τραμπ αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αυτού του είδους ηγέτη. Είναι σαν ο νεοφιλελευθερισμός, προκειμένου να εκμεταλλευτεί καλύτερα τη δυσaréσκεια και την απογοήτευση, να μη χρειάζεται πλέον τη φιλελεύθερη ή «δημοκρατική» εικόνα του. Αυτός ο υπερ-αντιδραστικός νεοφιλελευθερισμός εκμεταλλεύεται την κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας που ο ίδιος προκάλεσε, διοχετεύοντας τη δυσaréσκεια ολόκληρων στρωμάτων του πληθυσμού εναντίον της ίδιας της δημοκρατίας.

Μετά το *Εφιάλτης χωρίς τέλος*, τα επόμενα έργα μας εστίασαν στον στρατηγικό χαρακτήρα του νεοφιλελευθερισμού: Εάν υπάρχει ένα ενοποιητικό στοιχείο στον νεοφιλελευθερισμό, αυτό δεν είναι δογματικό, αλλά στρατηγικό, δηλαδή αφορά τα μέσα εξουδετέρωσης ενός εχθρού, ο οποίος πιθανώς αλλάζει προσωπείο ανάλογα με την κατάσταση.

Οι αναλύσεις του Φουκό για την κυβερνητικότητα στην πραγματικότητα κοντεύουν να μας κάνουν να ξεχάσουμε την παράμετρο της βίας της κρατικής κυριαρχίας, να εξαφανίσουν την παράμετρο του εμφυλίου πολέμου, πα-

ρόλο που υπήρξε τόσο σημαντική για εκείνον λίγα χρόνια νωρίτερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ιδίως στο σεμινάριό του με τίτλο *Η τιμωρητική κοινωνία*. Εκεί, διαβάζουμε κάτι που μπορεί σήμερα να μας χρησιμεύσει ως πυξίδα στις αναλύσεις μας: «Η καθημερινή άσκηση της εξουσίας πρέπει να μπορεί να ιδωθεί ως εμφύλιος πόλεμος και όλα αυτά τα μέσα, αυτές οι τακτικές που μπορούν να εντοπιστούν, αυτές οι συμμαχίες, πρέπει να είναι αναλύσιμες με όρους εμφυλίου πολέμου».

Για να το πούμε διαφορετικά, η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα κηρύσσει έναν περισσότερο ή λιγότερο ανοιχτό, μόνιμο πόλεμο ενάντια σε όλες τις κοινωνικές δυνάμεις, σε όλους τους πολιτικούς αντιπάλους, σε όλα τα πιθανά θεσμικά εμπόδια. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στην περίπτωση της Χιλής του Πινοσέτ, του πολέμου της Θάτσερ ενάντια στα συνδικάτα ή γενικότερα στις πολιτικές εκστρατείες νεοφιλελεύθερων θεωρητικών ενάντια στον σοσιαλισμό, την πρόνοια, τον συνδικαλισμό. Ο πόλεμος δεν είναι απαραίτητα στρατιωτικός, διαπερνά όλα τα πεδία, όλους τους θεσμούς, όλους τους λόγους. Είναι κατεξοχήν «κοινωνικός», καθώς αποτελεί συστατικό στοιχείο των σχέσεων εξουσίας στην κοινωνία. Η στρατηγική ορθολογικότητα του νεοφιλελευθερισμού δεν είναι κάτι νέο· τη συναντούμε στα πρώτα γραπτά και ομιλίες των νεοφιλελεύθερων των δεκαετιών του 1920 και του 1930, ειδικά μεταξύ των αυστριακών και γερμανών θεωρητικών που όλοι επηρεάστηκαν από τον Καρλ Σμιτ και το δόγμα του για το ισχυρό κράτος, το μόνο ικανό, όπως εκείνος ισχυρίζεται, να αντισταθεί σε όλα τα λαϊκά αιτήματα υπέρ της κοινωνικής ισότητας.

Αυτός ο εμφύλιος πόλεμος δεν περιορίζεται σε χώρες στις οποίες έχουν επικρατήσει ακροδεξιοί και νεοφασίστες ηγέτες. Διεξάγεται παντού. Αυτό το διαπιστώνουμε παρατηρώντας την ένταση της αστυνομικής και δικαστικής καταστολής εναντίον όλων εκείνων που διαταράσσουν την κοινωνική τάξη και τολμούν να αμφισβητήσουν την εξουσία. Όλο και συχνότερα, νομικοί, αστυνομικοί και τεχνολογικοί μηχανισμοί (*dispositifs*), που είθισται να χρησιμοποιούνται στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας ή κατά των ένοπλων εξεγέρσεων, γίνονται όργανα μιας κανονικής διαχείρισης της δημόσιας τάξης. Αυτό που χαρακτηρίζει την τρέχουσα περίοδο είναι ακριβώς αυτή η χρήση άμεσης κρατικής βίας εναντίον των πολιτών που θεωρούνται όχι μόνο «ένοχοι» στα μάτια του νόμου, αλλά και εχθροί των θεμελιωδών νόμων της τάξης της αγοράς. Αυτή η «εχθροποίηση» των αντιπάλων και των ταραχοποιών είναι που χαρακτηρίζει την επικαιρότητα της πολιτικής ιστορίας.

Η στρατηγική αυτή κατασκευή του εχθρού καθίσταται αναγκαία για τους στόχους στους οποίους επενδύει το νεοφιλελεύθερο κράτος: Έχει βαλθεί να αγωνιστεί ενάντια στους μηχανισμούς προστασίας που έχουν τεθεί σε εφαρμογή σε μια προηγούμενη φάση της ανάπτυξης του κράτους και γενι-

κότερα ενάντια σε οτιδήποτε αφορά τον θεσμό της αστικής και κοινωνικής ισότητας. Το νεοφιλελεύθερο κράτος στρέφεται ενάντια στο κοινωνικό κράτος μέσω μιας πολιτικής εσκεμμένης ανασφάλειας και ανισότητας. Οι λαϊκές αντιδράσεις οδηγούν το κράτος στη γενίκευση μιας κατασταλτικής, αστυνομικής και ποινικής απάντησης. Η νέα ορθολογικότητα του εσωτερικού πολέμου ενέχει έτσι το παράδοξο ότι αυτός διεξάγεται εναντίον ενός μη οργανωμένου «εχθρού», που δεν θέλει να πάρει την εξουσία, πόσο μάλλον μέσω της ένοπλης βίας, και που θα ήταν ανίκανος να το κάνει ακόμη κι αν το ήθελε, μιας κι έχει καταστεί εξαιρετικά ανίσχυρος εξαιτίας της εξασθένησης των συλλογικών δυνάμεων της μισθωτής εργασίας και της ιδεολογικής αποσύνθεσης των ρευμάτων που πρόσκεινται στον σοσιαλισμό. Αυτή η παραγωγή του εσωτερικού εχθρού στηρίχθηκε στις απελπισμένες αντιδράσεις των ομάδων του πληθυσμού που επλήγησαν περισσότερο από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Ο πόλεμος αξιών διχάζει τον λαό και τον φέρνει σε αντιπαράθεση με τον εαυτό του, ενεργοποιώντας ηθικές, φυλετικές, πολιτιστικές και ιδεολογικές διαιρετικές τομές. Όσον αφορά τη δημοκρατία, αυτός ο διχασμός διαιωνίζει παγκοσμίως την ανισότητα και την οπισθοδρόμηση. Για να νικηθεί η παγκόσμια νεοφιλελεύθερη λογική, απαιτείται η οικοδόμηση μιας δημοκρατικής και διεθνικής εναλλακτικής λύσης, ικανής να ενεργοποιήσει τους φορείς των διαφόρων πειραμάτων και συλλογικών αγώνων στο μονοπάτι μιας ισότιμης πολιτικής του κοινού.

Κριστιάν Λαβάλ
Μάρτιος 2022